

Uvod u islamske financije

Teorija i praksa

Uvod u islamske financije

Teorija i praksa

Zamir Iqbal
&
Abbas Mirakhor

Zagrebačka škola
ekonomije i managementa
Zagreb School of
Economics and Management

BIBLIOTEKA *GOSPODARSKA MISAO*

Zamir Iqbal, Abbas Mirakhor

Uvod u islamske financije, Teorija i praksa

Naslov izvornika

An Introduction to Islamic Finance, Theory and Practice

Copyright © 2007 John Wiley & Sons (Asia) Pte Ltd. All Rights Reserved.

Authorized Translation from English language edition published by John Wiley & Sons (Asia) Pte Ltd.

Za HRVATSKO izdanje Copyright © 2009 MATE d.o.o., Zagreb

Sva prava pridržana. Nije dopušteno niti jedan primjerak ove knjige reproducirati ili distribuirati u bilo kojem obliku ili na bilo koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje ili pohraniti u bazi podataka bez prethodnog pismenog odobrenja nakladnika.

<i>Nakladnik</i>	MATE d.o.o. Zagreb
<i>Za nakladnika</i>	Vesna Njavro
<i>Glavni urednik</i>	dr. sc. Đuro Njavro
<i>Prijevod</i>	Gorana Lukinić
<i>Stručna redaktorica</i>	dr.sc. Andrea Pavlović
<i>Recenzenti</i>	dr.sc. Fikret Hadžić
	dr.sc. Olivera Jurković- Majić
	mr. Mato Njavro

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 690583

U ime Alaha, Milostivog, Samilosnog

Sadržaj

Pojmovnik	ix
1. Uvod	1
2. Ekonomski sustav	29
3. Financijsko ugovaranje i <i>Riba</i> (kamata)	49
4. Financijski instrumenti	71
5. Financijsko posredovanje	91
6. Islamski financijski sustav	115
7. Industrija islamskih financijskih usluga	137
8. Tržišta kapitala	159
9. Financijski inženjering	191
10. Upravljanje rizicima islamskih financijskih institucija	215
11. Regulatorna islamskih financijskih institucija	239
12. Korporativno upravljanje	261
13. Globalizacija i izazovi za islamske financije	283
Literatura	301
Bibliografija	307
Kazalo	313

Pojmovnik

<i>Akhlaq</i>	Osobna, moralna i bihevioralna priroda osobe.
<i>Al-adl</i>	Pravda.
<i>Al-Istihsan</i>	Pravni prioritet jedne alternative nad drugom.
<i>Al-Maslaha</i>	Javno blagostanje.
<i>Amanah</i>	Povjerenje. Povjeravanje nečeg vrijednog nekome na skrb radi zaštite ili čuvanja.
<i>Aqidah</i>	Vjera i stajališta muslimana.
<i>Ariya</i>	Posuđivanje za besplatnu uporabu. Vjerovnik posuđuje imovinu dužniku uz dogovor da neće ništa zaračunati.
<i>Barakah</i>	Blagoslovi i povrati za učinjena čestita djela.
<i>Bay'</i>	Prodaja imovine ili dobra za određenu cijenu.
<i>Bay' al-'Arabun</i>	Plaćanje dijela pune prodajne cijene u dobroj namjeri.
<i>Bay' al-Istisnah</i>	Prodaja po narudžbi proizvođaču ili ugovaratelj u posla.
<i>Bay' al-Muajjil</i>	Ugovor o prodaji u kojem je dogovorena cijena proizvoda ili imovine, ali je jednokratno ili obročno plaćanje odgođeno za određeni datum u budućnosti.
<i>Bay' al-Salam</i>	Prodaja s trenutnim plaćanjem, ali isporukom u budućnosti. Sličan konvencionalnom terminskom ugovoru, ali zahtijeva puno plaćanje na dan ugovora.
<i>Bay' al-Dayn</i>	Prodaja duga ili obveze.
<i>Bay' Bithamin Ajil (BBA)</i>	Ugovor o prodaji gdje se plaćanje vrši u ratama nakon isporuke robe. Prodaja može biti dugoročna, pri čemu nema obveze da se otkriju profitne marže.

<i>Gharar</i>	Bilo koja nesigurnost ili neodređenost do koje dolazi zbog nedostatka informacija ili kontrole u ugovoru.
<i>Hawala</i>	Prijenos duga ili obveze od jednog dužnika na drugog.
<i>Ibadat</i>	Šerijatska pravila o načinima izvođenja obreda i rituala.
<i>Ijarah wa 'iqatina'</i>	Ugovor o najmu i kupnji koji je sličan konvencionalnim ugovorima o lizingu i kupnji. Uz uobičajeni <i>Ijarah</i> ugovor dodaje se još jedan ugovor u kojem davatelj lizinga/vlasnik obećava korisniku lizinga prodati iznajmljenu imovinu na kraju originalnog ugovora o najmu.
<i>Ijarah</i>	Ugovor o prodaji koji se ne odnosi na prodaju materijalne imovine nego na prodaju <i>usufructa</i> (pravo na uporabu objekta) na određeno vremensko razdoblje.
<i>Ijma'</i>	Konsenzus o pravnom mišljenju.
<i>Ijtihad</i>	Nastojanja pravnika da pronađu rješenja problema na temelju načela primarnih i sekundarnih izvora, kada pravila o ponašanju nisu izričito iznesena u primarnim izvorima, odnosno u Kuranu i Sunni.
<i>Jo'ala</i>	Dogovor sa stručnjakom za neko područje da obavi određeni zadatak za unaprijed dogovorenu naknadu ili proviziju (kao kod ugovora o savjetovanju).
<i>Khilafah</i>	Upravljanje poslom.
<i>Khiyanah</i>	Iznevjeriti povjerenje. Nevjernost.
<i>Kifala</i>	Jamstvo. Pretpostavljanje nečije obveze u slučaju da dužnik ne ispuni svoje obveze.
<i>Ma'ad</i>	Vjerovanje u povratak Alaha (<i>dž.š.</i>) radi konačnog, definitivnog i potpunog propita nečijih postupaka.

<i>Madhahib</i>	Različite škole misli o razumijevanju, tumačenju i formuliranju šerijatskih pravila.
<i>Maysur</i>	Nedozvoljene igre na sreću.
<i>Muamalat</i>	Pravila ponašanja o društvenim, političkim i ekonomskim aktivnostima u svakodnevnom životu.
<i>Mudarabah</i>	Ekonomski agent koji ima kapital (<i>rabbul-mal</i>) može sklopiti partnerstvo s drugim agentom (<i>mudarib</i>), koji ima potrebne vještine, uz sporazum da dijele dobit. Iako gubitke snosi samo vlasnik kapitala, <i>mudarib</i> može biti odgovoran za gubitak u slučaju njegovog lošeg postupanja ili nemara.
<i>Mudarib</i>	Ekonomski agent s poduzetničkim i menadžerskim vještinama, koji kroz <i>Mudarabah</i> ugovor sklapa partnerstvo s <i>rabbul-malom</i> (vlasnikom kapitala).
<i>Murabahah</i>	Ugovor o prodaji povrh troška gdje financijer kupuje proizvod, odnosno dobro ili sirovinu, za poduzetnika koji nema svoj vlastiti kapital da to učini. Financijer i poduzetnik dogovaraju se o profitnoj marži, kojom se često označava marža, koja se pridodaje trošku proizvoda. Plaćanje je odgođeno za određeno vremensko razdoblje.
<i>Musharakah Aqed</i>	Davanje vlasničkih prava partneru na vrijednost imovine koja nije povezana s nekom realnom imovinom.
<i>Musharakah Mulk</i>	Vlasnička prava dana partneru za određenu realnu imovinu.
<i>Musharakah Muta-naqisah</i>	Ugovor o opadajućem partnerstvu. Obično s vremenom jedan partner otkupljuje udio drugih.
<i>Musharakah</i>	Vlasničko partnerstvo. To je hibrid <i>Shiraka</i> (partnerstva) i <i>Mudarabah</i> ugovora, gdje se kombiniraju ulaganje i menadžment.
<i>Nafs</i>	Duša, psiha.

<i>Niyya</i>	Namjera.
<i>Nubuwwa</i>	Vjerovanje da je Muhamed (<i>a.s.</i>) posljednji i konačni glasnik Alaha (<i>dž.š.</i>), koji je čovječanstvu donio najsavršeniji skup pravila ponašanja potrebnih za savršen život u ovome svijetu.
<i>Qard-e-Hasna</i>	Milosrdni zajmovi bez kamata i s malim očekivanjem povrata glavnice.
<i>Qimar</i>	Kockanje.
<i>Qiyas</i>	Analogno zaključivanje.
<i>Quran</i> (Kuran)	Božanska knjiga otkrivena Poslaniku Muhamedu (<i>a.s.</i>).
<i>Rabbul-mal</i>	Pružatelj sredstava/kapitala u <i>Mudarabah</i> ugovoru.
<i>Rahn</i>	Ugovor <i>rahn</i> ili zalog odnosi se na osiguranje zajma po osnovi imovine dužnika tako da u slučaju da dužnik ne može plaćati svoje obveze, one se mogu naplatiti iz vrijednosti založene imovine.
<i>Riba</i>	Premija (kamata) koju dužnik mora platiti vjerovniku zajedno s iznosom glavnice kao uvjet za dobivanje zajma ili njegovo produljenje.
<i>Riba al-Fadl</i>	<i>Riba</i> u barter razmjeni.
<i>Riba al-Nasiah</i>	<i>Riba</i> u novčanoj razmjeni kada je razmjena odgođena, a s tom odgodom nastaje i dodatni trošak.
<i>Sarf</i>	Prodaja uz promptnu razmjenu novca.
<i>Shariah</i> (šerijat)	Islamski zakon.
<i>Suftaja</i>	Mjenice.
<i>Sukuk</i>	Množina arapske riječi <i>sakk</i> koja znači certifikat, odražava prava sudjelovanja u određenoj imovini.
<i>Sunnah</i> (<i>Sunna</i>)	Praksa Poslanika Muhameda (<i>a.s.</i>).

<i>Takaful</i>	Ugovor o osiguranju kroz uzajamno ili zajedničko jamstvo.
<i>Taqwa</i>	Sveprisutna svjesnost Alaha (<i>dž.š.</i>).
<i>Tawhid</i>	Jedinstvenost i isključivost Stvaratelja-Alaha (<i>dž.š.</i>).
<i>Wadia</i>	Depozit imovine jedne osobe kod druge osobe radi čuvanja, uz dozvolu da se imovina koristi bez namjere stjecanja bilo kakvog povrata.
<i>Wikala</i>	Zastupanje. Zadužiti osobu ili pravni subjekt (<i>wakil</i>) da djeluje u ime određene osobe ili kao njezin zastupnik.

Uvod

Islam utvrđuje osnovna načela i propisuje niz pravila za sve aspekte ljudskog života, uključujući i ekonomski. Kako i koliko bi se ekonomski sustav razlikovao od suvremenog konvencionalnog neislamskog sustava ako bi se takav sustav oblikovao u skladu s načelima islama? Bi li takav sustav bio optimalan u alokaciji, proizvodnji i distribuciji ekonomskih resursa? Kako se neka njegova temeljna načela mogu analitički objasniti? Istraživačima zainteresiranim za promišljanje i osmišljavanje društvenog, ekonomskog i financijskog sustava temeljenog na načelima islama poznata su mnoga takva pitanja.

Nastojanja da se islamska financijska i ekonomska načela i pravila objasne suvremenim analitičkim izrazima stara su svega dva desetljeća. Usprkos mnogim objavljenim istraživanjima, međutim, i dalje je prisutna određena razina nejasnoća vezanih uz precizne definicije različitih društvenih znanosti koje se mogu nazvati “islamskima”, kao što su “islamska ekonomija” ili “islamske financije”. Jedan od glavnih razloga ove zbunjenosti jest sklonost tome da se različiti aspekti takvog sustava promatraju odvojeno umjesto u njihovoj ukupnosti. Primjerice, često se smatra da izraz “islamske financije” označava sustav koji zabranjuje “kamatu”, a ovaj jednostavan opis ne samo što je netočan, nego je ujedno izvor dodatnih nejasnoća. Isto tako, nažalost, mnogi autori daju si slobodu izražavanja mišljenja o ovim pitanjima bez dostatnog poznavanja islama, njegovih primarnih izvora, njegove povijesti, a često čak i bez poznavanja jezika islama, odnosno arapskog¹. Uzimajući u obzir pozadinu ispolitiziranog ozračja, takva nastojanja dodatno otežavaju razumijevanje ovih pitanja.

Sustavno promišljanje profesionalnih ekonomista o islamu i ekonomiji ima kratku povijest u usporedbi s atrofijom koja je uslijedila nakon važnog

ranijeg razdoblja snažnog razvoja znanosti u muslimanskome svijetu. Ova "hibernacija"² nastupila je nakon postignuća muslimanskih stručnjaka u svim područjima i dinamičnog ekonomskog rasta u muslimanskim društvima. Nakon ovih doprinosa, otkrića i posredovanja islamskih društava zapravo su pomogla ubrzati razvoj i rast zapadnih društava i gospodarstava. Iz današnje perspektive, međutim, i pogotovo kada se prosuđuje na temelju istraživanja i razvoja drugih disciplina u posljednja tri desetljeća, objavljeni radovi o islamskoj ekonomiji na različitim jezicima stvaraju osjećaj povrata važnosti i energije u ovu disciplinu. Ova nastojanja usmjerena su na razvoj konzistentnih i rigoroznih objašnjenja kako islam predlaže organizirati ekonomski sustav odgovarajući na temeljna pitanja o tome što bi se trebalo proizvoditi, kako i za koga, kako se trebaju donositi odluke i tko ih treba donositi te, konačno, kako se islamske institucije mogu obnoviti u cilju davanja odgovora na probleme suvremenih društava.

Ekonomске institucije, pravila i ugovori

Islam postavlja jedinstvenu sponu ugovora između Stvaratelja, čovjeka i društva na temelju Božanskog zakona koji izravno utječe na djelovanje različitih društvenih, političkih, ekonomskih i financijskih sustava. Prema tome, da bi se razumio način na koji se ekonomska pitanja i financijske institucije trebaju organizirati u islamskom sustavu, prvo je potrebno razumjeti prirodu ove povezanosti. Islam od drugih sustava mišljenja razlikuje njegova jedinstvena perspektiva koja odbacuje razliku između svetog i svjetovnog i koja ustraje na tome da svi njegovi elementi moraju činiti organsku cjelinu. Kao posljedica toga, ne može se izolirano razmatrati pojedini aspekt ili dio islamskog sustava, recimo njegov ekonomski sustav, a bez poznavanja konceptualnog okvira koji daje povod tom dijelu ili aspektu, isto kao što se ne može razmatrati dio kruga bez zamišljanja cijelog kruga.

Ekonomski sustav skup je *institucija* koje je društvo stvorilo kako bi se bavile alokacijom resursa, proizvodnjom i razmjenom dobara i usluga te distribucijom nastalog dohotka i blagostanja. U najširem smislu, *institucije* određuju, prvo, *postojanje* određenog skupa formalnih i neformalnih pravila ponašanja te, drugo, sustava i procedura za *provođenje* tih pravila, osmišljenih da se ostvare određeni ciljevi. Učinkovitost tih pravila i njihovog provođenja, prema tome, određena je stupnjem jedinstva između cilja/ciljeva institucija i odluka koje pojedinci donose u tom institucionalnom okruženju.

(a) Pravila ponašanja i društveni poredak: Funkcija pravila ponašanja jest pružiti načine na koje pojedinci mogu premostiti prepreke stvorene njihovom

neupućenošću u određene činjenice koje moraju postojati radi opće pravde u društvenom poretku. Pravila određuju koji su oblici ponašanja prikladni u određenim okolnostima. Pravila su načini postizanja određenih ciljeva. Ona su zapravo ograničenja ponašanja individualnih članova društva kako bi se izbjeglo narušavanje društvenog poretka. Svi pojedinci računaju na društveni poredak kod donošenja odluka o svojim individualnim izborima i postupcima. Prema tome, pravila trebaju usmjeravati pojedince u njihovim postupcima. Ako im osjećaji i nagoni govore što žele, pravila im govore mogu li to imati ili ne i kako će im biti omogućeno i dozvoljeno da to dobiju. Također je važno da se pojedinci pridržavanjem pravila integriraju u društvo. Pravila služe za sprečavanje sukoba, usklađivanje razlika i olakšavanje suradnje među pojedincima. Poštovanjem pravila promiču se društvena integracija i jedinstvo te se čuva društveni poredak.

Da bi se sačuvao društveni poredak, moraju se ispuniti dva uvjeta. Prvi uvjet je provođenje poštovanja pravila, ako je moguće uvjerenjem, odnosno silom ako je to potrebno. Drugi je uvjet zaštite društvenog poretka opća prihvaćenost da će se pravila ponašanja provoditi u svim slučajevima neovisno o određenim posljedicama koje se mogu predvidjeti. Samo ako se redovito primjenjuju, neovisno o pojedinim učincima, pravila ponašanja služit će cilju trajnog očuvanja društvenog poretka.

(b) Mehanizam provođenja: Provođenje islamskih pravila polazi od toga da je svaki pojedinac odgovoran za osobno poznavanje teorija, a zatim se treba pobrinuti da ih i drugi upoznaju. Mehanizam provođenja u islamu sadržan je u najvažnijoj od svih društvenih obveza muslimana. Ova obveza je prvi i daleko najvažniji mehanizam kojim se osigurava obrazovanje i razvoj svih pojedinaca kako bi se upoznali s pravilima ponašanja koja određuje islam. Kao drugo, ovaj mehanizam osigurava da pojedinci poštuju pravila jednom kad ih upoznaju.

Ako ova pravila nisu široko poznata ili se ne razumiju jer su i pojedinci i njihovi kolektivi izbjegli svoju dužnost, pravila ponašanja neće se poštovati ili će biti jako slaba. U tom slučaju, ako se zapovijedi uvođenje islamske ekonomske superstrukture, bez obzira što to značilo s obzirom na okolnosti, željeni rezultati neće se ostvariti. Međutim, jednom kada pravila upoznaju i razumiju i pojedinci i vlada, i društvo općenito, svi su dužni i odgovorni osigurati poštovanje i provođenje pravila.

(c) Ugovori i ideologija: Pojedinci, kao članovi društva, ne donose odluke samo za sebe, nego ujedno surađuju s drugim članovima društva kroz transakcije koje olakšavaju eksplicitni i implicitni ugovori koji se sklapaju u okviru granica određenih institucionalnim okruženjem određenog društva.

Ugovor je vremenski ograničeni instrument koji ima određeni cilj. On određuje obveze za koje se od svake strane očekuje da ih ispuni kako bi se postigli ciljevi ugovora.

Poštovanje i provođenje ugovora može biti skupo, uglavnom jer su informacije skupe i asimetrično dostupne ugovornim stranama. Zbog toga je važna ideologija. Jačina provođenja pravila ponašanja općenito, i posebno ugovora, ovisi o ideologiji. Ideologija se sastoji od “subjektivnog” modela na temelju kojeg pojedinac ocjenjuje i objašnjava svijet oko sebe. Važna je jer predstavlja ključ za donošenje individualnih odluka koje utječu na funkcioniranje ekonomskog sustava. Na funkcioniranje ekonomskog sustava utječu institucije (pravila), kao i tehnologija, a oni zajedno određuju transformacijske (proizvodne) i transakcijske troškove.

Imajući ovo na umu, razmotrimo ideološka načela koja predstavljaju temelj islamskih društvenih, ekonomskih i financijskih sustava.

Islamska ideologija

Središnji i temeljni aksiomi islamske ideologije su vjerovanje u (1) jedinstvenost i isključivost Stvaratelja (*Tawhid*), (2) proroštvo (*Nubuwwa*) i (3) konačni povratak svega Stvaratelju na konačni sud (*Maad*).

Prvi i najvažniji aksiom o jedinstvenosti i isključivosti Stvaratelja zahtijeva da osoba vjeruje da sve stvoreno ima samo jednog sveznajućeg i sveprisutnog Stvaratelja, Alaha (*dž.š.*), koji je donio čovjeka na ovu zemlju da slijedi svoju vlastitu sreću i savršenstvo³. Nadalje, svaki vjernik treba vjerovati kako je orbita čovjekovog života mnogo dulja, šira i dublja od materijalne dimenzije života na ovome svijetu⁴.

Drugi aksiom zahtijeva da se vjeruje da je Muhamed (*a.s.*) posljednji i konačni glasnik Alaha (*dž.š.*) koji je čovječanstvu donio najsavršeniji skup pravila ponašanja potrebnih za savršeni život na ovome svijetu⁴. Važnost ovog aksioma jest u tome što osoba mora vjerovati da je on (Božji poslanik) živio život u kojem su njegovi vlastiti postupci i riječi utjelovili prototip modela savršenog stanja ljudske savršenosti kojem vjernik mora težiti.

Treći aksiom zahtijeva da se vjeruje da će u određenoj točki ovog kruga života Alah (*dž.š.*) pozvati cijelo čovječanstvo na konačni, definitivni i potpuni obračun nakon kojeg će slijediti božji sud. Tada će svaka osoba sagledati svoja djela i primiti zasluženu nagradu ili kaznu. Ovaj aksiom naglašava važnost uloge koju ima koncept “života nakon života” čime se

planirani horizont vjernika proširuje izvan kratkog života na ovoj zemlji.

Prihvatanjem islama pojedinac se pristaje pridržavati pravila islamskog zakona (šerijata) u privatnim i javnim poslovima. Ovo prihvatanje i pridržavanje predstavlja ugovor između pojedinca i Stvoritelja što simbolizira prvobitni savez između Alaha (*dž.š.*) i čovjeka, prema kojem je čovjek prihvatio služiti i štovati nikog osim Alaha (*dž.š.*).⁵

Na temelju ove ideologije, pravila ponašanja strukturirana su i zadana oko osi načela Jedinственosti i Isključivosti (*Tawhid*). Ova pravila su sveobuhvatna, upravljaju svim čovjekovim postupcima i odlukama te čine integriranu, konzistentnu i jedinstvenu cjelinu; poštovanje ovih pravila zauzvrat dovodi do jedinstva ljudskog društva. Iz aksioma o Jedinственosti proizlazi ne samo da je Stvaratelj Jedan, nego i da sva Njegova stvorenja također čine jedinstvo. Kuran, Božanska knjiga otkrivena Božjem poslaniku Muhamedu, skreće pozornost na činjenicu da unatoč svoj očitaj raznolikosti ljudska bića temeljno pripadaju jednoj vrsti; stvorena su kao jedno biće (*nafs*) i u konačnosti će se vratiti Alahu (*dž.š.*) kao jedno (*nafs*) također. Kuran kaže:

“Stvoriti sve vas i sve vas oživiti isto je kao i stvoriti i oživiti jednog čovjeka” (31:28)*

U više stihova Kuran potiče čovjeka na kolektivnu i ujedinjenu društvenu aktivnost, kao i na zaštitu kolektiva od svih elemenata razdvojenosti.⁶ Ovi i mnogi drugi stihovi naređuju ljudima da naporno rade na društvenom jedinstvu i povezanosti, da grade svoja društva te čuvaju i štite to jedinstvo. Jedinство i društvena povezanost toliko su važni među ciljevima Kurana za čovječanstvo da se može tvrditi da su sva ponašanja koja islam zabranjuje ona koja u konačnosti dovode do nejedinstva i društvene nepovezanosti. Za razliku od toga, sva ispravna ponašanja koja određuje islam su ona koja dovode do društvene integracije, povezanosti i jedinstva. Kao posljedica toga, islam je poziv na kolektivnost, a kolektivu je dao neovisnu osobnost i identitet kojima će se suditi prema vlastitim zaslugama i manama odvojeno od pojedinaca koji čine taj kolektiv. Konačni sud o postupcima pojedinca imat će dvije dimenzije, jednu kao pojedinca i drugu kao člana kolektiva.

* Stihovi su citat iz Kurana, prijevod Besima Korkuta, izdavač Orijentalni institut u Sarajevu, 1977.; svi prevedeni citati iz Kurana su iz istog izvora, op. prev.

Zašto je ideologija važna

Jakost ideologije određuje jakost poštovanja pravila i jakost institucija, koji zajedno s tehnologijom određuju uspješnost i učinkovitost ekonomskog sustava. Učinkovitost se mjeri troškom određene razine ekonomske uspješnosti. Što je jača ideologija, manja su odstupanja između odluka koje donose pojedinci i odluka koje se od njih očekuju prema ciljevima institucija pa je, posljedično, niži trošak provođenja ugovora i pravila ponašanja. Iz toga slijedi da u idealnoj situaciji, s jakom ideologijom, gdje se sva pravila ponašanja poštuju te se općenito provode, neće biti odstupanja između izbora koje institucije očekuju od pojedinca i izbora koje pojedinac zaista donosi. Prema tome, u idealnoj situaciji asimetrija i moralni hazard minimalizirani su jer se poštovanjem pravila uklanja veliki dio nesigurnosti. Od preostalih rizika može se osigurati.

(i) Model čovjeka

Važno je razumjeti model čovjeka prema ideologiji islama tako da se razumiju čovjekova prava i odgovornosti, kao i odnos čovjeka s društvom. I dok je Alah (*dž.š.*) Jedan i Jedini Stvaratelj i Hranitelj Svemira i čovjeka, sam čovjek je jedinstven unutar stvorenog poretka s obzirom da je on cilj i “sintetički plod” procesa stvaranja te ima dvojnju dimenziju. Njegovo tijelo predstavlja njegovu kozmičku dimenziju, koja je bit svega što postoji u ovome svijetu i kroz koju je on povezan s materijalnim svijetom. On također ima kozmičku dimenziju kroz svoju dušu, koja je u stanju neprekidnog putovanja, a Alah (*dž.š.*) je cilj prema kojem je usmjerena. Ovo je putovanje proces postajanja i evolucije prema savršenstvu, koje za čovjeka sadrži mogućnost ulaska na sve razine intelektualnih i duhovnih postignuća, dovodeći do konačnog susreta s Alahom (*dž.š.*).

Za čovjeka, priznavanje i stalni podsjetnik da sve u Svemiru ovisi o Alahu (*dž.š.*) povlači za sobom istodobno razumijevanje da je ispravan odnos između čovjeka i Alaha (*dž.š.*) odnos “sluge i služjenoga”. Jedina proglašena svrha čovjeka jest “služiti” Alaha (*dž.š.*) i to činiti u skladu s Njegovim naredbama. Ovim služenjem provode se božanske zapovijedi čovjeku i u njegovu je korist. Pojam služenja, odnosno *ibada*, označava čin uklanjanja prepreka (materijalnih i drugih) koje postoje na putu do Alaha (*dž.š.*).

Jedinstveni položaj čovjeka u svemu stvorenome proizlazi iz činjenice da je on stvoren kao Alahov namjesnik na zemlji. Ovo određenje predstavlja Božansko povjerenje koje čovjeku daje određene odgovornosti koje se sastoje od razvoja njegovih vlastitih potencijala i, posljedično, borbe za stvaranjem pravednog i moralnog društvenog poretka na zemlji. Kako bi se

olakšale odgovornosti koje su mu dane, čovjeku su dani materijalni i nematerijalni načini koji mu pomažu u ostvarivanju zadataka. Kao prvo, poklonjena mu je teomorfična priroda koju čine snage spoznaje, razumne volje i govora da spozna i prihvati Alaha (*dž.š.*) kao Vrhovnog Stvoritelja. Kroz svoju inteligenciju i volju čovjek može raspoznavati i zatim izabirati između dobrog i zlog, između pravednog i nepravednog, između točnog i lažnog, te između realnog i iluzornog. Iako je ova snaga raspoznavanja utisnuta u njegovu dušu, kako bi se čovjeku pomoglo da se prisjeća svoje svrhe i svojih odgovornosti dane su mu smjernice i podsjetnici u obliku Kurana te podsjetnici u osobama proroka kao i ostalih ljudskih bića da mu se pokaže “pravi put”.

Čovjeku su također dani kriteriji prema kojima će mu suditi njegov Stvoritelj, te ga se podsjeća na kazne koje će mu donijeti njegovi grijesi, odnosno nagrade koje će mu njegov trud, poslušnost i služenje Alahu (*dž.š.*) donijeti u ovome životu i poslije. Kroz Kuran i Podsjetnike, čovjeku se govori da će doći dan obračuna, “Sat” i trenutak kada će svako biće uzdrmati jedinstvena samospoznaja suočavanja s vlastitim djelima i nedjelima i prihvaćanje suda po njima. Ovim sredstvima čovjeka se stalno podsjeća na kratkotrajnu prirodu ovog svijeta i trajnost budućega, što mora činiti da bi zaradio sreću u ovome i sljedećem životu, koja je njegova vlastita svrha i koje su njegove odgovornosti. Konačno, sve stvoreno u ovome materijalnome svijetu podložno je čovjekovoj upotrebi kako bi mu se osigurali potrebni materijalni načini da ispuni svoje odgovornosti. Kroz njegovu inteligenciju čovjeku je dana moć otkrivanja znanja koje je nužno da što bolje iskoristi prirodne resurse kako bi uklonio materijalne prepreke koje njega i njegovu vrstu mogu kočiti u ostvarivanju punog potencijala.

Dakle, Alah (*dž.š.*) stvara, čuva, vodi i, konačno, sudi čovjeku prema njegovom ispunjenju odgovornosti. Prema tome, čovjekova svrha je definirana, njegove odgovornosti su određene, pruženi su mu potrebni načini da ostvari te odgovornosti, smjernice i podsjećanja su stalno dostupni, a obećanja i kriteriji konačnog suda, kao i nagrade i kazne ovisni o poslušnosti i pristupima, poznati su. Proizlazi da čovjekova slobodna volja i izbor određuju koji put on zapravo odabire.

Islam tako oblikuje čovjeka kao biće čije je ponašanje, uključujući njegovu ekonomsku dimenziju, teološko po prirodi. Što god čovjek misli ili čini, postiže se misleći na konačnu svrhu. Njegovo ponašanje usmjereno je prema njegovom konačnom odredištu. Stvari na ovome svijetu, uključujući materijalnu imovinu, predstavljaju samo načine na koje se može približiti svome konačnom cilju. U svojim promišljanjima i ponašanju stalno je svjestan prisutnosti Alaha (*dž.š.*) jer: “Mi smo njemu bliži od vratne žile kucavice”⁷. Ova svjesnost proteže se ne samo na vlastito djelovanje pojedinca, nego, osobito, i na njegove svakodnevne odnose s drugima. Ova sveprisutna svjesnost,

zvana “*taqwa*”, ključan je pojam u Kuranu i predstavlja “strahopoštovanje”, “bojazan” ili “pozornost”, koju vjernik osjeća kada je u potpunosti svjestan Alahove prisutnosti u svom svakodnevnom životu i svojim odnosima s drugima. Koncept sa sobom nosi čovjekovu spoznaju da će se njegovim djelima suditi u Budućnosti. Predstavlja obrambeni mehanizam, “unutarnje svjetlo” po kojem čovjek može razlikovati dobro i zlo, prividno i stvarno, prolazno i trajno. Zahvaljujući ovom mehanizmu može se braniti od iskušenja nižih nagona. Proces postajanja i evolucije prema savršenstvu događaju se kroz trajno jačanje unutarnjeg svjetla (odnosno, *taqwe*). Ovaj obrambeni mehanizam omogućuje čovjeku njegov stvarni i konačni uspjeh.

(ii) Društvo

Središnji cilj islama jest stvoriti pravedan, moralan i održiv društveni poredak posredstvom čovjeka. Prema tome, smatra se da su pojedinac i društvo uzajamno povezani. Položaj namjesnika i s time povezane odgovornosti dane su cijelom čovječanstvu. Ono ima kolektivnu odgovornost osigurati da svako ljudsko biće ima mogućnost pokrenuti svoj uspavani potencijal i ukloniti sve prepreke na putu pojedinca prema njegovom konačnom cilju. Ovaj kolektivni pogled potiče pitanje jedinstva čovječanstva koje dovodi do jednakosti (odnosno, pred Zakonom) njegovih članova. Islam izražava načelo da je cijelom čovječanstvu dana ista priroda. Islam pretpostavlja i potvrđuje jednakost cijele ljudske rase i izjednačava sve ljude kao Alahova (*dž.š.*) stvorenja: svima je dan isti kozmički status i iste ključne kvalitete ljudskosti. Briše sve temelje razlikovanja, izuzev dobrote, vrlina i poslušnosti Alahu (*dž.š.*). Načelo Jedinštenosti (s obzirom na očitu raznolikost) čovječanstva izvedeno je iz središnje doktrine Jedinštenosti i Isključivosti Alaha (*dž.š.*) oko koje se kreće svaki aspekt islama. Ovo načelo dovodi do zaključka da je islamsko društvo zajednica bez granica čije je ograničenje cijelo čovječanstvo.

Islamska zajednica nastala je kao “zajednica sredine”, “pravedno uravnotežena”, “svjedok” svim narodima, čije je glavno obilježje vjerovanje u sigurnost Apsolutnog i Njegovo Jedinstvo.⁸ Središnja funkcija ove zajednice jest “narediti dobro i zabraniti zlo”, a njezini članovi potpuno su svjesni svoje svrhe i konačnog cilja te su moralno svjesni kako bi u potpunosti ostvarili svoje obveze prema drugim ljudima i društvu.⁹ Ova zajednica je “bratstvo” vjernika koje služi kao središte za širenje njegovih općih vrijednosti.

Po islamu zajednice imaju prava i odgovornosti različite od onih njihovih individualnih članova te su one, kao i pojedinci odgovorni za svoje postupke i snose posljedice za nepoštovanje. Kuran traži od muslimana da

razmotre sudbinu zajednica i civilizacija iz povijesti i uoče kako su, kroz djelovanje nepromjenjivih zakona koji upravljaju usponom i padom ljudi, dobili što su zaslužili te da izvedu zaključke iz toga.¹⁰

Islamska zajednica, kao i svaki njezin član, odgovorna je čuvati, promicati i širiti islamske vrijednosti i zakone ako će tako napredovati i uspješno ostvariti svoju misiju i ciljeve. Po islamu, postojanje islamske zajednice prijeko je potrebno za ostvarivanje Božanske svrhe. Svi pojedinci postoje u kulturnome i sociološkome okružju i duguju veliki dio svoje percepcije svijeta, kao i mnoge reakcije na pojave u njemu, ovome okružju i drugim pojedincima koji ga dijele. Veliki dio važnosti ove zajednice povezan je s potrebom stjecanja, akulturacije i usađivanja osnovnih islamskih vrijednosti, koje, *ipso facto*, predstavljaju rast muslimanske osobnosti. Dobro utvrđeni način života u islamskoj zajednici oblikuje ponašanje pojedinca. Islamska načela, koja se odnose na stvaranje, očuvanje i održivost islamske zajednice, odražavaju dijalektičko uzajamno djelovanje psiho-fizioloških zahtjeva prema pojedincima, s jedne strane, i nužnog socio-ekonomskog poretka kakav pretpostavlja islam, s druge strane. Ovo uzajamno djelovanje oblikuje želje članova zajednice, kao i obrazac njihovih sklonosti. Usklađeno s učenjima islama, ovo uzajamno djelovanje ključno je za razvoj ponašanja, uključujući njegovu ekonomsku dimenziju, pojedinca i kolektiva, kakvo pretpostavlja islam.

Budući da islam veliki naglasak stavlja na razvoj aktivne moralne svijesti pojedinca u svom njegovom društvenom djelovanju, postojanje političkog autoriteta u društvu ne oslobađa pojedinca od obveza koje su mu dane. Slijedeći moralna načela i doktrinarne prioritete musliman se logično predodređuje za aktivnu i ustrajnu političku ulogu u društvu. Aktivna moralna svijest pojedinca i obveza “pohvale dobrog” i “zabrane zlog”, zajedno s božanskim poticanjem savjetovanja, daju pojedinom muslimanu pravo i obvezu da sudjeluje u poslovima zajednice.

(iii) Konceptija pravde

Kao što je ranije spomenuto, središnji je cilj islama stvoriti pravedni i moralni društveni poredak posredstvom čovjeka. Ovo općeprihvaćeno nastojanje islamskog sustava je presudno načelo iz kojeg čovjekove misli i ponašanje, suštinska i regulativna pravila šerijata, stvaranje zajednice i ponašanje državnog sustava i političkog autoriteta izvode svoje značenje i legitimnost. Može se tvrditi da naglasak na pravdi razlikuje islamski sustav od svih drugih sustava. Preko koncepta pravde može se razumjeti *raison d'être* pravila upravljanja ekonomskim ponašanjem pojedinca i ekonomskih institucija u islamu.

Usmjerenost, značenje i učinkovitost ponašanja muslimana ovise o njegovom djelovanju uz spoznaju da pravda izaziva Alahovo zadovoljstvo, a nepravda Njegovo nezadovoljstvo. I dok se na Zapadu pravda smatra kvalitetom ponašanja jednog čovjeka u odnosu prema drugome čovjeku, a njegovi postupci smatraju se nepravednim samo u odnosu prema “drugima”, u islamu to ima posljedice i za samog pojedinca. Naime, kada osoba učini nešto nepravedno drugoj osobi, uvijek postoji reciprocitet tako da, kroz nepravdu prema drugima, osoba u konačnici čini nepravdu i samoj sebi te snosi njezine posljedice i u ovome i u budućem životu.

Pravda u islamu je složeni koncept te postoji nekoliko riječi ili izraza za svaki aspekt. Najčešće se koristi riječ *Adl*, koja odražava opći pojam pravde. Ova riječ, kao i mnogi njezini sinonimi, upućuje na koncept “ispravnog”, kao ekvivalent za “pravednost”, “stavljanje stvari na pravo mjesto”, “jednakost”, “izjednačavanje”, “uravnoteženost”, “suzdržljivost” i “umjerenost”. Ovih posljednjih nekoliko koncepata točnije su izraženi kao načelo “zlatne sredine”, prema kojem se ne traži samo od pojedinaca da djeluju u skladu s ovim načelom, nego se i od zajednice traži da po Kuranu bude “narod u sredini”.¹¹ Prema tome, pravda u islamu predstavlja koncept ukupnih moralnih i društvenih vrijednosti, koje se odnose na pravednost, uravnoteženost i suzdržljivost. Iz toga proizlazi da u svome ponašanju pojedinac, prije svega, ne smije prekoračiti svoje granice i, drugo, treba drugima, kao i sebi, dati što je prikladno.

U praksi, pravda se operativno definira kao djelovanje u skladu sa Zakonom, koji zauzvrat sadrži i suštinsku i proceduralnu pravdu. Suštinska pravda sastoji se od elemenata pravde sadržanih u suštini Zakona, dok se proceduralna pravda sastoji od pravila procedura koje osiguravaju da se ostvari pravda sadržana u suštini Zakona. Načela na temelju kojih se razlikuju pravedna i nepravedna djela određuju konačnu svrhu šerijata koja uključuje: stvaranje društva “općeg dobra” (smatra se da je namjera Kurana i šerijata put kojim se ono postiže), izgradnja moralnog karaktera muslimana kao pojedinaca te, konačno, promicanje slobode, jednakosti i tolerancije, koji se često navode kao važni ciljevi šerijata. Među ovim načelima, najvažnijim se smatra zaštita interesa društva. Iako pravda za zajednicu kao cjelinu i pravda za pojedinca ne mogu biti proturječne, interes pojedinca zaštićen je sve dok taj interes nije u suprotnosti s općim interesom zajednice.

(iv) Politički poredak

Prema islamu pravda je temelj političkog poretka. Jedinstvo Religije i Zakona, koje postoji u teoriji, mora se provoditi u praksi. Bez organiziranog po-

litičkog autoriteta postojanje i Religije i Zakona moglo bi biti ugroženo; bez ograničenja šerijata politički poredak postao bi nepravedan i okrutan. Samo uz provođenje pravde može se očekivati da će politički poredak ispuniti ciljeve zbog kojih je stvoren. Provođenje pravde dovodi do približavanja interesa onih koji vladaju i kojima se vlada te poboljšanja društvenih i ekonomskih uvjeta, kao i do jačanja snage islama u društvu. Za ovo su potrebna dva čimbenika: moralna svijest pojedinca da ne prekoračuje ograničenja svog ponašanja koja je utvrdio šerijat i poštovanje uvjeta ugovora od strane političkog autoriteta prilikom osiguranja provedbe pravila šerijata.

Šerijat - Zakon

Islam donosi zakone za čovjeka u skladu s njegovom stvarnom prirodom i mogućnostima sadržanima u ljudskom biću. Bez ignoriranja ograničenih i slabih aspekata ljudske prirode u bilo kojem pogledu, islam određuje čovjeka u svjetlu njegove iskonske prirode kao teomorfičnog bića, namjesnika Stvoritelja na zemlji i oličenja Alahovih značajki, sa svim mogućnostima koje to nosi. Smatra da čovjek može biti savršen, ali je sklon zanemariti svoje mogućnosti zadržavajući se samo na razini svjesnoga. Stoga traži da se, za uzvrat svim blagoslovima koji su mu pruženi, čovjek sjeća svoje stvarne prirode, ima na umu svoje zemaljsko putovanje, teži ostvarenju punog potencijala svojeg bića i uklanja sve prepreke koje koče ispravno korištenje njegove inteligencije. Kako bi se ljudski život odvijao u okviru obrasca koji je namijenio Stvoritelj, čovjeku je dana mreža zabrana i pravila koje predstavljaju konkretno utjelovljenje Božanske Volje u terminima određenih pravila ponašanja temeljem prihvaćanja (kroz vježbu njegovog slobodnog izvora) po kojem osoba postaje musliman i u skladu s kojim živi svoj privatni i društveni život. Ova mreža pravila, nazvana šerijat (etimološki izvedena iz korijena koji znači "put"), dovodi do harmoničnog života u ovom i sreće u budućem životu.

Naglasak na *aksiomatsko načelo* Jedinstva stvara osnovu za temeljno vjerovanje kako islam ne priznaje razliku između duhovnog i zemaljskog, između svetog i svjetovnog ili između vjerskog i sekularnog kraljevstva. Islam nastoji povezati sve čovjekove potrebe, htijenja i želje kroz općeprihvaćeni autoritet šerijata prema kojem je Život jedan i nerazdvojit. Prema tome, pravila šerijata protežu se kroz ekonomski život ništa manje nego kroz društveni, politički i kulturni život; ona određuju i uređuju cijeli život. Kroz prihvaćanje i poštovanje pravila šerijata pojedinac se ne samo integrira u zajednicu nego i u viši stupanj stvarnosti i duhovnog središta. Kršenje ovih pravila negativno će utjecati na integraciju života pojedinca, kao i zajednice.

Tablica 1.1. Osnove šerijata

Životom muslimana na pojedinačnoj i društvenoj razini upravljaju različiti skupovi pravila. Prvi skup odnosi se na temeljni odnos između čovjeka i Stvoritelja. Ovaj skup pravila, poznat kao *Aqidah* (vjera) tiče se svih pitanja vjere i uvjerenja muslimana. Drugi skup pravila bavi se transformacijom i manifestacijom vjere i uvjerenja u postupke i dnevne aktivnosti, a službeno je poznat kao šerijat (Zakon). Konačno, treći skup pravila je *Akhlaq* (osobno moralno bihevioralno određenje) koje se tiče ponašanja, stavova i radne etike prema kojima musliman živi u društvu. Na šerijat, kao praktični aspekt, oslanja se svaki član društva kada traži odgovore na pitanja iz svakodnevnog života. Šerijat je dalje podijeljen na dva dijela: *Ibadat* (obredi) i *Muamalat* (transakcije). *Ibadat* se bavi praktičnim pitanjima o načinima provođenja vjerskih ceremonija i običaja te razumijevanja i objašnjenja čovjekovog odnosa s Alahom (dž.š.). *Muamalat* se bavi praktičnim pitanjima iz svakodnevnog života, definirajući pravila upravljanja društvenim, političkim i ekonomskim aktivnostima. Kao posljedica toga, značajan dio *Muamalata* određuje provođenje ekonomskih aktivnosti u okviru ekonomskog sustava, što u konačnici postavlja temelje za poslovne, financijske i bankarske sustave.

Iako su Kuran i Sunna primarni izvori šerijata, *Ijtihad* (ima isti korijen kao *Jihad*) ima ključnu ulogu. *Ijtihad* se odnosi na nastojanja pojedinih pravnika da pronađu rješenja problema i predstavlja način na koji se određuju pravila ponašanja vezana za probleme koji nastaju razvojem ljudskog društva. *Ijtihad* nastaje ranijim konsenzusom pravnika (*Ijma*), analogijom (*qiyas*), pravnim prioriteto (*istihsan*), javnim interesom (*maslaha*) i običajima (*urf*). Sekundarni izvori šerijata moraju zadovoljiti uvjet da ne donose niti jedno pravilo koje je u suprotnosti s glavnim načelima islama.

- (i) *Ijma*, označava sporazum ili konsenzus, odnosi se na skupinu koja ima isto mišljenje.
- (ii) *Qiyas* ili analogno zaključivanje je metoda stvaranja pravnog mišljenja ili presedana za situaciju ili okolnost za koju nema izravnih presuda u primarnim izvorima Zakona (odnosno, Kuran, Sunna i *Ijma*), pronalazeći sličnosti s drugom ili ranijom situacijom ili okolnosti koja je jasna prema ovim izvorima.
- (iii) *Al-Istihsan* ili pravni prioritet primjenjuje se kada *mujtahid* preferira jedno rješenje pred drugim, iako za to ne postoji izričiti argument.
- (iv) *Al-Masalaha*, doslovno znači “donijeti korisnost i odbiti štetu ili povredu za javno dobro”.

Kroz povijest su se razvile različite teorije tumačenja i formuliranja šerijata ovisno o različitim pristupima i školama. Ovi pristupi, ili metode (*Madhahib*), načini su na koje se opisuju vjerovanja, vjerske prakse i zakoni unutar određenog okvira. Najčešće

se praktiraju metode *Hanafi*, *Maliki*, *Shafi'i*, *Hanbali* i *Jafari*. Razlike između škola najviše ovise o načinu na koji su svakom izvoru Zakona, odnosno Kuranu, *Sunni*, *Ijmi* i *Qiyasu*, dodijeljeni različiti ponderi u procesu donošenja odluka. Primjerice, *Jafari madhhab* ne prihvaća u potpunosti analogno zaključivanje (*qiyas*) kao legitimnu metodu za izvođenje pravila šerijata. Štoviše, ta škola uvelike naglašava načelo *Ijtihada*, gdje pravници stručno propituju i daju rješenja za nove probleme koji nastaju iz dinamičke prirode sadržane u evolucijskom procesu ljudskog društva.

Šerijat daje smjernice ljudskom djelovanju, a uključuje svaki aspekt ljudskog života i, prema tome, posvećuje i daje vjersku važnost aktivnostima koje se mogu činiti svjetovnima. Ovaj nacrt idealnog života određuje razumijevanje Božanske Volje u terminima ljudskog djelovanja, dajući ljestvicu po kojoj se može mjeriti usklađenost postupaka s Voljom Alaha (*dž.š.*). Prema tome, svi ljudski postupci vrednuju se po ponderu njihovih zasluga i mana putem njihove klasifikacije u pet kategorija, a to su obvezno, preporučeno, ravnodušno, prijekorno i zabranjeno. Kroz ovu vrijednosnu ljestvicu definiraju se vrijednost za i povrat na ljudska djela ili postupke, tako da čovjek može razlikovati "ispravan put" i putove koji će ga zavesti. Vlastitom slobodnom voljom pojedinac izabire put koji će slijediti.

Šerijat se sastoji od fundamentalnih i regulatornih pravila. Muslimani kao pojedinci, kao i njihovi kolektivi, moraju djelovati u skladu s ovim pravilima. U islamu je osnovni izvor Zakona Kuran. Središnja stvarnost Kurana u životu islama i njegov utjecaj na život muslimana pojedinaca ne mogu se preneglasiti. On uključuje sva nužna fundamentalna pravila Zakona kao "smjernice za čovječanstvo". Međutim, sadrži i mnogo općenitih izjava koje je potrebno dodatno pojasniti prije nego što mogu postati specifične smjernice ljudskom djelovanju.

Načela iznesena u Kuranu objasnio je, pojačao, prakticirao i opisao Božji poslanik (*a.s.*) koji se smatra simbolom savršenstva ljudske osobe; najbolji prototip i "najbolji model".¹² Poslanik (*a.s.*) je u najvećoj mogućoj mjeri sudjelovao u društvenom životu te je pokazao kako se život, sa svim svojim dimenzijama, može integrirati u duhovno središte. Njegova karijera, koja je tako pažljivo posvećena stvaranju islamske zajednice, tumači koncepte Alahove Volje i čovjekovih obveza iz Kurana. Njegova osobnost, djela i riječi, koji su tako čvrsto povezani s Kuranom, ostavljaju neizbrisiv trag na svijest muslimana pojedinca. Stoga su, nakon Kurana, Poslanikove riječi i djela najvažniji izvori Zakona, kao i osnova islamskog života i misli.

Poštovanje pravila šerijata neophodno je za očuvanje zajednice, a to osiguravaju dva čimbenika. Kao prvo, ponašanje pojedinca koje je ograničeno

obvezom pridržavanja obveznih normi društveno-ekonomskog poretka. Kao drugo, prisila od strane kolektiva. Pravila se odnose na:

- tijelo pojedinca i njegovo stanje svijesti
- upravljanje odnosima pojedinaca s drugim članovima društva
- vođenje odnosa pojedinaca s kolektivom i
- pravila ponašanja nužna za zajednicu kao cjelinu.

Jedna od ključnih implikacija šerijatskih pravila o ekonomskom sustavu jest da svaki postupak ekonomskog agenta implicitno i neizravno ima svoje korijene u većoj shemi odnosa između čovjeka i Stvoritelja. Kao posljedica toga, ova veza daje visoki prioritet snažnoj primjeni morala i etike u svim poslovnim pitanjima.

Šerijatska pravila izvedena su strogim procesom propitivanja i promišljanja u različitim vremenskim razdobljima i na različitim geografskim područjima. Razvoj pravila Zakona i njihova primjena na nove situacije, koje nastaju zbog rasta i razvoja islamske zajednice, postiže se konsenzusom unutar zajednice, analognim zaključivanjem (gdje se pravila izvode uočavanjem sličnosti između novih problema i problema koji već postoje u primarnim izvorima) te nezavisnim ljudskim zaključivanjem osoba specijaliziranih za Zakon. Kao posljedica toga, šerijat ima veliku fleksibilnost u rješavanju problema koji se odnose na različite situacije, običaje i društva i, prema tome, ima široki raspon rješenja i presedana, ovisno o različitim okolnostima.

U povijesti *nisu* zabilježeni slučajevi kada muslimanski pravници nisu uspjeli pružiti islamska rješenja za nove probleme. Njihova mišljenja pokrivala su sve aspekte života. Postavili su sjajne teorije, primjerena pravila i rješenja. Međutim, nažalost, smanjenjem važnosti islamskog prava u muslimanskim zemljama, važnost šerijata u svakodnevnom životu također se smanjila. Postupno su se prihvaćali civilni i poslovni zakon temeljen na francuskom, talijanskom ili britanskom zakonu, a ta praksa i dalje je prisutna u gotovo svim muslimanskim zemljama. Tijekom ovog razdoblja razvoj šerijata bio je uspavan. Međutim, u posljednjih nekoliko desetljeća ponovno buđenje među muslimanima stvorilo je veliku potražnju za razvojem pravila temeljenih na šerijatu koja se odnose na probleme suvremenog života.

Razlozi za islamski ekonomski i financijski sustav

Uzimajući u obzir naše razumijevanje uloge islamskih institucija, pravila, Zakona (šerijata) i ideologije islama, mogu se iznijeti sljedeće tvrdnje o eko-

nomskom sustavu (temeljna načela islamske ekonomije detaljno se razmatraju u 2. poglavlju):

- Islam ima stajalište o tome kako organizirati političke, društvene i ekonomske sustave temeljeno na skupu ontoloških i epistemoloških postavki o pojedincima i njihovim kolektivima.
- Definirajući ekonomski sustav kao skup institucija koje se bave proizvodnjom, razmjenom, distribucijom i redistribucijom i definirajući institucije kao pravila i norme (kako ih je definirao Douglas North), islam predlaže poseban ekonomski sustav koji se po mnogo važnih pogleda razlikuje od sustava koje predlažu druge škole misli vezano za to kako treba organizirati ekonomiju.
- Bihevioralna pravila i norme islamskog sustava - jednom kad su jasno, rigorozno i analitički izneseni na način razumljiv ekonomistima - mogu kao rezultat imati pretpostavke koje se mogu empirijski testirati, što zauzvrat može dovesti do analize politike i preporuke o rješenjima problema suvremenih društava.

Islamski stručnjaci slažu se oko cilja islama za ekonomiju, oko izvora (odnosno šerijata) te ideje da islamska ekonomija može pružiti paradigmu različitu od tradicionalne ekonomije. Oni vjeruju da se takva islamska ekonomska paradigma može uspješno stvoriti kako bi se predlagala rješenja za probleme društva, kao što su loša distribucija dohotka, eksterne diseconomije koje prate rast, nezaposlenost i siromaštvo, problemi zaštite okoliša.

Ovaj pomak, za koji se zalaže islamski ekonomski sustav, u svojem učenju stvara izazove konvencionalnom mišljenju u nekoliko područja, kao što su:

- (a) Nema sumnje da se glavni prioritet islama i njegovog učenja o ekonomiji odnose na **“Pravdu i Jednakost”**. Zamisao o pravdi i jednakosti od proizvodnje do distribucije duboko je ugrađena u sustav. Kao aspekt pravde, društvena pravda u islamu sastoji se od stvaranja i pružanja jednakih mogućnosti te uklanjanja prepreka jednako za svakog člana društva. Pravna pravda, također, može se tumačiti kao jednaki položaj svih članova društva pred Zakonom, jednaka zaštita od strane Zakona i jednake mogućnosti po Zakonu. Pojam ekonomske pravde, i s tim povezan koncept distributivne pravde, kao aspekt općeg načela pravde u islamu, posebno je važan kao značajka koja određuje islamski ekonomski sustav jer se njegova pravila, koja upravljaju dozvoljenim i zabranjenim ekonomskim ponašanjem potrošača, proizvođača i države, kao i pitanjima vlasničkih prava te stvaranja i raspodjele bogatstva, temelje na temeljnom

islamskom konceptu pravde.

- (b) Islamska paradigma uključuje duhovni i moralni okvir koji vrednuje ljudske odnose povrh materijalnog posjedovanja. Na ovaj način vodi se računa ne samo o materijalnim potrebama nego i o uspostavljanju ravnoteže između materijalnog i duhovnog ispunjenja ljudskog bića.
- (c) Islamski sustav stvara ravnotežni odnos između pojedinca i društva. Vlastiti interesi i privatne koristi pojedinca ne osporavaju se, ali se reguliraju radi veće koristi kolektiva.
- (d) Nastojanje pojedinca da u poslu ostvari maksimalnu dobit, a u potrošnji maksimalno zadovoljstvo, nisu jedini ciljevi društva, pa se obeshrabruje rasipna potrošnja.
- (e) Priznavanje i zaštita vlasničkih prava svih članova društva temelj je društva orijentiranog na nositelje interesa pri čemu se štite prava svih i sve se podsjeća na njihove odgovornosti.

Pored gore spomenutih značajki, bezuvjetna zabrana *Ribe* (kamata) (detaljno se razmatra u 3. poglavlju) u islamu mijenja okruženje islamskog financijskog sustava. Zabrana kamate u islamu zapravo predstavlja neizravnu zabranu čiste dužničke sigurnosti. Umjesto duga preporučuju se drugi načini financiranja temeljeni na načelu podjele dobiti i gubitka. Na želji da se ukloni kamata i promoviraju načini financiranja s podjelom rizika temelji se islamsko bankarstvo kakvo postoji danas. Priznajući izraze skepticizma, pa čak i cinizma, vezano za današnju praksu islamskog bankarstva, može se reći kako se stručnjaci slažu oko dvije glavne postavke islamskog financijskog sustava: (i) kamata je *Riba* i (ii) podjela rizika i dobiti islamska je alternativa.

Čim se spomenuo sustav koji bi djelovao bez kamate i duga, zapadni analitičari su to osporili upućujući na ludost prihvaćanja takvog sustava. Ovdje sažimamo njihove argumente u šest točaka:

1. Nulta kamata znači neograničenu potražnju za raspoloživim sredstvima i nepostojanje ponude;
2. takav sustav ne bio mogao uravnotežiti ponudu i potražnju raspoloživih sredstava;
3. nulta kamatna stopa znači da nema štednje;
4. nulta kamatna stopa znači da nema ulaganja i rasta;
5. u takvom sustavu ne bi mogla djelovati monetarna politika jer niti jedan instrument upravljanja likvidnošću ne bi mogao postojati bez fiksne, unaprijed utvrđene kamatne stope; i, konačno,
6. zaključak je da nulta kamata znači jednosmjerni bijeg kapitala.

Do 1998. godine odgovoreno je na ova osporavanja, nakon što su istraživanja, koristeći suvremenu analitičku financijsku i ekonomsku teoriju, pokazala sljedeće:

- Suvremeni financijski sustav može se osmisliti bez potrebe za *ex ante* određenom pozitivnom nominalnom fiksnom kamatnom stopom. Zapravo, zapadni istraživači pokazali su da niti jedna teorija ne može na zadovoljavajući način objasniti postojanje pozitivne nominalne *ex ante* kamatne stope.
- Štoviše, pokazalo se da, ako nema pretpostavke o nominalnoj fiksnjoj *ex ante* pozitivnoj kamatnoj stopi, odnosno ako nema ugovora o dugu, to ne znači nužno da će postojati nulti povrat na kapital.
- Osnovna postavka islamskih financija bila je da se povrat na kapital određuje *ex post*, a da se visina povrata na kapital određuje na temelju povrata na ekonomsku aktivnost u kojoj su sredstva uložena.
- Očekivani povrat određivao je ulaganja.
- Očekivana stopa povrata i dohodak određivali su štednju. Prema tome, nije opravdano pretpostaviti da u takvom sustavu ne bi bilo štednje i ulaganja.
- Pokazalo se da bi se u takvom sustavu ostvarivao pozitivan rast.
- Monetarna politika u takvom sustavu djelovala bi kao u konvencionalnom sustavu, a njezina učinkovitost ovisila bi o raspoloživosti instrumenata koji bi se mogli osmisliti za upravljanje likvidnošću.
- Konačno, pokazalo se da u makroekonomskom modelu otvorenog gospodarstva, bez *ex ante* fiksne kamatne stope, ali sa *ex post* određenim povratima na ulaganja, nije bilo opravdano pretpostaviti da će doći do jednosmjernog bijega kapitala.

Prema tome, sustav koji zabranjuje fiksnu *ex ante* kamatnu stopu i dozvoljava da se stopa povrata na kapital određuje *ex post* na temelju povrata u ekonomskoj aktivnosti u kojoj su sredstva uložena, bio je teoretski održiv.

U procesu dokazivanja analitičke održivosti takvog sustava istraživanja su također pokazala jasne razlike u usporedbi s konvencionalnim sustavom. U konvencionalnom sustavu koji se temelji na dužničkim ugovorima, rizici i dobiti dijele se asimetrično, pri čemu najveći dio rizika snosi dužnik, a države osiguravaju da se ugovori provode. U takav je sustav ugrađena struktura poticaja kojom se promiče moralni hazard i asimetrične informacije pa je potreban dobar nadzor. Troškovima se može upravljati ako je nadzor prenesen na instituciju koja djeluje u ime štediša/ulagača, a otuda proizlazi i razlog postojanja bankarskih institucija.

Krajem 1970-ih i početkom 1980-ih pokazalo se, čemu je velikim dijelom pridonio Minsky, da je takvom sustavu svojstvena sklonost nestabilnosti zato što će uvijek postojati ročna neusklađenost između obveza (kratkoročni depoziti) i imovine (dugoročna ulaganja). Budući da je nominalna vrijednost obveza zajamčena, ali ne i nominalna vrijednost imovine, kada ročna neusklađenost postane problem, banke bi u sklopu svog upravljanja likvidnošću počele nuditi više kamatne stope da privuku više depozita. Uvijek je postojala mogućnost da ovaj proces ne bi bio održiv jer bi doveo do gubitka povjerenja i juriša na banke. Takvom su sustavu, prema tome, potrebni “pružatelj posljednjeg utočišta”, procedure u slučaju stečaja, procesi restrukturiranja, kao i procedure rješavanja duga kako bi se ublažilo širenje problema.

Tijekom 1950-ih i 1960-ih Lloyd Metzler sa Sveučilišta u Chicagu predložio je alternativni sustav u kojem bi se ugovori temeljili na vlasništvu umjesto na dugu i u kojem se ne bi jamčila nominalna vrijednost obveza jer bi ona bila vezana za nominalnu vrijednost imovine. Metzler je pokazao da takav sustav ne bi obilježavala nestabilnost kao u slučaju konvencionalnog bankarskog sustava. U sada već klasičnom radu koji je objavio MMF, Mohsin Khan je 1985. godine pokazao povezanost Metzlerovog modela s islamskim financijama. Pomoću Metzlerovog osnovnog modela Mohsin Khan pokazao je da je ovaj sustav stabilniji od konvencionalnog sustava.

Do ranih 1990-ih bilo je očito da islamski financijski sustav nije samo teoretski moguć, nego da ujedno ima poželjne značajke koje ga čine superiornijim u odnosu na konvencionalni model temeljen na dugu. Izvanredan rast islamskih financija tijekom 1990-ih potvrdio je empirijsku i praktičnu održivost sustava.

Krize kojima smo svjedočili u međunarodnom financijskom sustavu od 1997. godine omogućile su da se islamske financije pokažu kao moguća alternativa globalnom financijskom sustavu. Današnji međunarodni sustav manjkav je u mnogo pogleda, od kojih su najvažnija ova dva:

- Sustavu koji se temelji na dugu potreban je učinkovit pružatelj posljednjeg utočišta kojeg današnji međunarodni financijski sustav nema, a nije vjerojatno niti da će se pojaviti u skorije vrijeme.
- Sustavu koji se temelji na dugu potrebne su procedure u slučaju stečaja, mehanizmi i procesi restrukturiranja i upravljanja dugom koji nedostaju današnjem međunarodnom financijskom sustavu. Vode se preliminarne rasprave o uspostavljanju **mehanizma restrukturiranja duga država**, ali postoje brojne komplikacije. Iako će takav mehanizam, ako i kada se uspostavi, pomoći da se smanji rizik moralnog hazarda i postigne bolja raspodjela rizika, on neće utjecati na svojstvenu i fundamentalnu osjetljivost sustava koji se pretežito temelji na dužničkim ugovorima.

U međuvremenu, nema jamstva da se u međunarodnome financijskom sustavu dogodila posljednja kriza s visokim domaćim troškovima koji su, ponekad, ugrozili same temelje društava. Primjerice, Indoneziji je bilo potrebno 25 godina da smanji siromaštvo za 50%, ali je bila dovoljna jedna godina ozbiljne financijske krize da izbriše veliki dio ovog dobitka. Zemlje s inače održivim ekonomskim sustavom pretrpjele su velike gubitke zbog kriza koje su nastale zbog strukture duga čija nominalna vrijednost i ročnost nisu bili usklađeni sa sposobnošću ekonomske strukture da ga podmiruje.

Postoje brojne analize financijskih kriza, popis njihovih uzroka je dug, ali iznenađuje da se nije puno raspravljalo o glavnom nazivniku svih kriza: dužnički ugovori koji su po svojoj prirodi neusklađeni i nepovezani s tijekovima dohotka koje proizvodna i kapitalna imovina tih zemalja može stvarati kako bi podmirivala dug. I dalje se raspravlja o razlozima zašto Malezija nije pretrpjela istu štetu od širenja krize poput drugih zemalja obuhvaćenih krizom. Iako su određenu ulogu u tome odigrale kapitalne kontrole, neki analitičari vjeruju da je Malezija bila manje osjetljiva na krizu zbog svoje strukture obveza i njezinog znatnog oslanjanja na ne-dužničke tijekove.

Financijske inovacije tijekom 1990-ih u konvencionalnom sustavu dovele su do snažne mobilizacije financijskih resursa, ali je također došlo i do jednako dojmljivog rasta dužničkih ugovora i instrumenata. Prema zadnjim izvještajima, vrijednost samo državnih i korporativnih obveznica popela se na 32 bilijuna dolara. Ako se ovo (uvećano za sve druge oblike duga, uključujući dug potrošača u industrijskim zemljama) usporedi s proizvodnom i kapitalnom bazom globalne ekonomije, uočava se obrnuta piramida gdje se na usku proizvodnu bazu nadovezuju velike vrijednosti duga, pri čemu bi ta uska proizvodna baza trebala stvoriti tijekomove dohotka iz kojih bi se podmirivao dug. Ukratko, ovaj rast duga gotovo je raskinuo vezu između financija i proizvodnje. Analitičari se sada boje “dužničkog balona”. Na svaki dolar proizvodnje dolaze tisuće dolara potraživanja po dugovima. Islamski financijski sustav mogao bi ispraviti ovu ozbiljnu prijetnju globalnoj financijskoj stabilnosti zbog svog temeljnog načela djelovanja – čvrste veze između financijskih i proizvodnih tijekova, kao i zbog obvezne podjele rizika.

MMF trenutno zemljama u razvoju savjetuje:

- trebale bi izbjegavati dužničke tijekove;
- uglavnom bi se trebale oslanjati na inozemna izravna ulaganja (FDI);
- ako se moraju zaduživati, trebale bi osigurati da im veliki dio obveza ne čine obveze kratkog roka dospjeća;

- ako se moraju zaduživati, trebale bi osigurati da njihovo gospodarstvo proizvodi dostatan primarni višak da mogu ispunjavati svoje dužničke obveze;
- trebale bi osigurati da njihove državne obveznice uključuju klauzule (poput klauzule o većinskom djelovanju, klauzule o sudjelovanju, klauzule inicijacije) koje olakšavaju upravljanje i restrukturiranje duga. Odnosno, trebale bi osigurati da postoje bolji mehanizmi podjele rizika kako bi se izbjegao moralni hazard i, konačno,
- trebale bi uspostaviti učinkovitu strukturu upravljanja dugom.

Kako se javlja ova arhitektura, islamske financije trebaju razviti vlastite islamske financijske instrumente. Za sada je prisutno “besplatno korištenje” financijskih teorija i instrumenata koji su se razvili u okviru konvencionalnog sustava temeljenog na dugu i kamati. Ako islamske financije ne razviju svoje vlastite islamske financijske instrumente, ne može se postići dinamičnost sustava koja pruža sigurnost, likvidnost i raznolikost potrebne za globalno prihvaćeni financijski sustav koji bi bio prava alternativa današnjem međunarodnom financijskom sustavu temeljenom na dugu i kamati.

Nažalost, danas u muslimanskom svijetu ne postoje institucije kao što su National Science Foundation, Ford Foundation i Rockefeller Foundation, a koje bi podržavale istraživanja iz područja islamskog bankarstva, financija i ekonomija. Stoga je hitno potrebno osnovati stručne zaklade, institucije, fakultete i sveučilišta na kojima bi se podučavali islamski financijski inženjeri za ekonomiju i financijsku teoriju i metode, s jedne strane, te islamski šerijat, s druge strane.

Islamske financije imaju osnovne instrumente na temelju kojih se može razviti široki i raznoliki skup financijskih instrumenata. Postoji teorija razvijena tijekom 1980-ih godina, nazvana teorija razlaganja, prema kojoj, ako postoji jedan osnovni financijski instrument, on se može razložiti u neograničeni broj instrumenata. Islamske financije imaju barem 14 osnovnih instrumenata koje financijski stručnjaci mogu razložiti u znatno širi skup kako bi se omogućila veća sigurnost, likvidnost i raznolikost u zadovoljavanju potražnje ulagača na globalnoj razini. Da ponovimo, hitno su potrebne bogate donacije koje bi služile samo za financijsku potporu institucijama koje mogu obrazovati ranije spomenute istraživače i stručnjake.

U zaključku spomenimo vrlo važnu funkciju islamskih financija koja se rijetko navodi, a to je sposobnost islamskih financija da budu kotač financijskog i ekonomskog jačanja. Primjerice, Banka za poljoprivredni razvoj Irana (engl. *Agricultural Development Bank of Iran*) kroz partnerstva pomaže poljoprivrednicima da pretvore svoju fizičku imovinu u imovinu iz koje mogu

stvarati dodatni kapital. Slično tome, islamske financije mogu se koristiti u drugim muslimanskim i zemljama u razvoju da se mrtvi kapital pretvori u imovinu koja će ostvarivati dohodak kako bi se financijski i ekonomski pomoglo siromašnima.

Suvremena povijest islamskog bankarstva i financijskih usluga

Iako islam pokazuje kako bi se društvo trebalo organizirati i kako bi se aktivnosti njegovih članova trebale obavljati sukladno njegovim preporukama, sam sustav ne primjenjuje se u potpunosti, uz iznimku kratkog razdoblja na početku islama. Razina složenosti gospodarstva bila je u to vrijeme relativno manja u usporedbi s gospodarstvima suvremenog doba. Kao što je ranije rečeno, poslovne prakse bile su usklađene s načelima islama, a element “kamate” bio je minimaliziran. Budući da su praksu “kamate” osudile i druge velike religije tog vremena, a institucija “kamate” tek se trebala razviti, potreba da se bude svjestan usklađenosti cijelog sustava islamom nije bila jako izražena. Tek u posljednjim desetljećima, kada je element “kamate” postao sastavni dio gospodarstva, muslimani su postali svjesniji postojanja “kamate” te su se više zainteresirali za primjenu islamskog učenja na razini cijelog društva.

Kako bi smanjili povijesne detalje, rasprava o povijesti islamske ekonomije i financija u nastavku knjige ograničena je na kretanja od devetnaestog stoljeća. Razvoj i nastojanja da se primijeni ekonomski, financijski i bankarski sustav usklađen sa šerijatom mogu se podijeliti u tri faze: prije 1960., od 1960. do 1990. i od 1990. godine do danas.

1. faza: prije 1960-ih

Kroz devetnaesto i veliki dio dvadesetog stoljeća nekoliko muslimanskih zemalja bilo je pod kolonijalnom vlašću različitih vladara. Tijekom kolonijalnog razdoblja ova muslimanska društva uvelike su izgubila doticaj sa svojim starim vrijednostima i naslijeđem, uključujući vjerovanje u tradiciju i tradicionalne prakse. Stara tradicija često je bila podređena novim vrijednostima koje su donosile kolonijalne vlasti i koje se smatralo simbolom suvremenog uspjeha. Iako postoje dokazi o pružanju otpora uvođenju kolonijalnih vrijednosti i želji da se vrati na islamsku tradiciju, ta nastojanja nisu bila jako raširena. Tek nakon kolonijalnog razdoblja muslimani su počeli ponovno otkrivati svoj identitet i izražavati želju da povrate izgubljene vrijednosti u svim aspektima života, a posebno vezano za ekonomski sustav.

Službena kritika i protivljenje elementu “kamate” započela je u Egiptu krajem devetnaestoga stoljeća kada je u Kairu osnovana banka Barclays Bank radi prikupljanja sredstava za izgradnju Sueskog kanala. Osnivanje takve banke temeljene na kamati u muslimanskoj zemlji izazvalo je protivljenje od samog početka. Kasnije je službeno suprotstavljanje instituciji “kamate” došlo do izražaja 1903. godine kada su šerijatski stručnjaci u Egiptu plaćanje kamate na štedna sredstva u poštanskim uredima proglasili protivnim islamskim vrijednostima i prema tome nezakonitim. U Indiji je manjinska zajednica muslimana na jugu zemlje poduzela prvi korak prema težnji da slijede islamski način ekonomskih aktivnosti uvođenjem zajmova bez kamata 1890-ih godina. Ovo je uglavnom bilo dobrotvorno društvo koje je od javnosti skupljalo donacije i kožu životinja žrtvovanih na festivalima te je siromašnima odobravalo zajmove bez kamata. Druga takva institucija, nazvana “*Anjuman Imdad-e-Bahmi Qardh Bila Sud*” (Društvo za kredite bez kamata), također je osnovana u Hyderabadu u Indiji 1923. godine.

Tijekom prve polovice dvadesetog stoljeća bilo je nekoliko pokušaja da se naglase razlike između konvencionalnog ekonomskog sustava koji se razvijao i područja u kojima je on proturječan islamskim vrijednostima. Ubrzo se javila potreba za alternativnim ekonomskim sustavom usklađenim s načelima islama pa su ekonomisti počeli tražiti alternative konvencionalnom bankarskom sustavu istražujući ugovore usklađene sa šerijatom, naročito vlasnička partnerstva. Neki od ranih muslimanskih intelektualaca i pravnika (*fuqaha*) koji su znatno pridonijeli isticanju i ostvarivanju potrebe za ekonomskim i bankarskim sustavom temeljenim na načelima islama su Maulana Syed Abul Ala Maudoodi (Pakistan), Imam Muhammad Baqir al-Sadr (Irak), Anwar Iqbal Qureshi (Pakistan), Mohammad Nejatullah Siddiqi (Indija), Muhammad Uzair (Saudijska Arabija), Umer Chapra (Saudijska Arabija) i Ahmad al-Najjar (Egipat).¹³ Do 1953. godine islamski ekonomisti ponudili su prvi opis banke koja bi poslovala bez kamata, a temeljila bi se na dvoslojnoj *Mudarabah* i *Wakala* (agencijskoj) osnovi. Do kraja 1950-ih islamski učenjaci i ekonomisti počeli su nuditi teoretske modele financijskog posredovanja kao supstitut za bankarstvo temeljeno na kamati.

2. faza: od 1960-ih do 1990-ih

Do početka 1960-ih razvila se dostatna potražnja za bankarstvom usklađenim sa šerijatom, što je i dovelo do toga da je uvaženi socijalni aktivist Ahmad al-Najjar 1963. godine u Egiptu osnovao *Mit Ghamr* Local Savings Bank. Ona se općenito smatra prvom suvremenom islamskom bankom. *Mit Ghamr* banka posudila je neke ideje od njemačkih štednih banaka s načelom ru-

ralnog bankarstva unutar općeg okvira islamskih vrijednosti. Nažalost, ovaj eksperiment trajao je samo četiri godine. Otprilike u isto vrijeme u Maleziji se nastojalo za muslimane razviti shemu štednje za hodočašće. Ovo nastojanje potaknula je misao da novac ušteden za hodočašće ne treba biti zagađen “kamatom”, s obzirom da su obične poslovne banke poslovale na temelju kamate. Pilgrims’ Savings Corporation osnovana je 1963. godine, a zatim je 1969. godine spojena s Pilgrims’ Management and Fund Board (popularno nazvan *Tabung Haji*).

Nasir Social Bank osnovana je u Egiptu 1971. godine odredbom predsjednika. Ovo je prvi primjer državnog pokroviteljstva osnivanju institucije koja posluje bez kamate. Osnivanje Dubai Islamic Bank od strane nekih trgovaca 1975. godine smatra se jednom od najranijih privatnih inicijativa u Ujedinjenim Arapskim Emiratima. Tijekom 1970-ih zabilježen je rast cijena nafte koji je doveo do akumulacije naftnih prihoda u nekoliko muslimanskih zemalja bogatih naftom, naročito na Bliskom istoku. Naftni prihodi iz 1970-ih, koji se ponekad zovu “petrodolari”, dali su snažan poticaj stvaranju prikladnih ulagačkih mogućnosti za muslimane koji su se htjeli pridržavati šerijata. Bankarstvo bez kamata ili islamsko bankarstvo, što je do ranih 1970-ih bila konceptualna ideja, postalo je snažna poslovna osnova za daljnje istraživanje. Ovu poslovnu mogućnost iskoristili su i domaći i međunarodni bankari, uključujući neke od vodećih konvencionalnih banaka.

Islamska razvojna banka (engl. *Islamic Development Bank*, IsDB) osnovana je 1975. godine na temeljima regionalnih razvojnih institucija s ciljem promicanja ekonomskog razvoja u muslimanskim zemljama i pružanja sredstava za razvoj u skladu s pravilima šerijata. IsDB sa sjedištem u Jeddahu imala je ključnu ulogu u širenju islamskih načina financiranja i provođenju vrijednih istraživanja na području islamske ekonomije, financija i bankarstva. Tijekom 1970-ih razvijen je koncept financijskog *Murabahaha* (skrbničko financiranje) kao temeljni mehanizam plasiranja sredstava islamskih banaka. Akademske i istraživačke aktivnosti započele su s Prvom međunarodnom konferencijom o islamskoj ekonomiji koja je održana u Meki u Saudijskoj Arabiji 1976. godine. Prva specijalizirana istraživačka institucija, Centar za istraživanje islamske ekonomije, osnovan je u okviru Sveučilišta King Abdul Aziz u Jeddahu u Saudijskoj Arabiji 1978. godine.

Tijekom 1980-ih godina započeo je trend brzog rasta i širenja industrije islamskih financijskih usluga. Ovaj rast ustalio se tijekom 1990-ih. Glavna događanja 1980-ih odnose se na nastavak ozbiljnog istraživačkog rada na konceptualnoj i teoretskoj razini, ustavnu zaštitu u tri muslimanske zemlje i sudjelovanje konvencionalnih bankara u pružanju usluga usklađenih sa šerijatom. Iran, Pakistan i Sudan najavili su da namjeravaju transformirati svoje cjelokupne financijske sustave kako bi oni postali usklađeni sa šerija-

Tablica 1.2. Razvoj islamske ekonomije i financija u suvremenoj povijesti

Prije 1960-ih	<ul style="list-style-type: none"> Barclays Bank otvorio je tijekom 1890-ih godina u Kairu podružnicu za vođenje financijskih transakcija povezanih s izgradnjom Sueskog kanala. Islamski stručnjaci suprotstavili su se operacijama banke vezano za poslovanje s kamatom. Ova kritika proširila se i na druge arapske regije i na indijski potkontinent gdje je postojala značajna muslimanska zajednica. Većina šerijatskih stručnjaka proglasila je da je kamata u svim svojim oblicima zabranjeni element <i>Riba</i>.
1950-e i 1960-e godine	<ul style="list-style-type: none"> Započinje teoretski rad vezan za islamsku ekonomiju. Do 1953. godine islamski ekonomisti ponudili su prvi opis banke bez kamate temeljene na dvoslojnoj <i>Mudaraba</i> ili <i>Wakala</i> osnovi. Osnovane su Mitghamir Bank u Egiptu i Pilgrimage Fund u Maleziji.
1970-e godine	<ul style="list-style-type: none"> Prva islamska poslovna banka, Dubai Islamic Bank, otvorena je 1974. godine. Islamska razvojna banka (IsDB) osnovana je 1975. godine. Akumulacija naftnih prihoda i petrodolara povećava potražnju za proizvodima usklađenim sa šerijatom.
1980-e godine	<ul style="list-style-type: none"> Islimizacija gospodarstava u Iranu, Pakistanu i Sudanu gdje su bankarski sustavi izmijenjeni u bankarske sustave bez kamata. Povećana potražnja privlači zapadno posredovanje i institucije. Islamska razvojna banka (IsDB) osnovala je 1981. godine Institut za islamska istraživanja i obrazovanje (engl. <i>Islamic Research and Training Institute</i>, IRTI). Zemlje poput Bahreina i Malezije promiču islamsko bankarstvo paralelno s konvencionalnim bankarskim sustavom.
1990-e godine	<ul style="list-style-type: none"> Skreće se pozornost na potrebu za računovodstvenim standardima i regulatornim okvirima. Uspostavljena je Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih financijskih institucija (engl. <i>Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions</i>, AAOIFI). Uvedeno je islamsko osiguranje (<i>Takaful</i>). Osnovani su islamski dionički fondovi. Razvijeni su Dow Jones Islamic Index i FTSE Index dionica usklađenih sa šerijatom.
Od 2000. do danas	<ul style="list-style-type: none"> Osnovan je Odbor za islamske financijske usluge (engl. <i>Islamic Financial Services Board</i>, IFSB) kako bi se bavio pitanjima regulative, nadzora i korporativnog upravljanja islamske financijske industrije. Izdane su <i>Sukuk</i> (islamske obveznice).

Izvor: Khan (1996.) i IDB (2005.)

tom. Ostale zemlje, poput Malezije i Bahreina, započele su s islamskim bankarstvom u okviru postojećeg sustava. Međunarodni monetarni fond (MMF) potaknuo je istraživanja o makroekonomskim posljedicama ekonomskog sustava koji djeluje bez kamate. Slična istraživanja provodila su se kako bi se razumjeli ugovori s podjelom dobiti i gubitka te pitanja vezana za financijsku stabilnost sustava koji se temelji na podjeli dobiti i gubitka. Važnost i doprinos ovog istraživanja prepoznati su 2004. godine kada su dva ekonomista zaposlena u MMF-u, Mohsin Khan i Abbad Mirakhor, dobili najvišu nagradu IsDB-a za islamske financije. Fiqh akademija Organizacije islamskih zemalja (engl. *Organization of Islamic Countries*, OIC) i drugi šerijatski stručnjaci uključili su se u rasprave o financijskim transakcijama.

Za vrijeme ranih faza rasta islamskog financijskog tržišta 1980-ih godina islamske banke suočavale su se s oskudicom kvalitetnih ulagačkih mogućnosti, što je konvencionalnim zapadnim bankama omogućilo da djeluju kao posrednici u plasiranju sredstava islamskih banaka prema smjernicama koje su im dale islamske banke. Zapadne banke pomogle su islamskim bankama da plasiraju sredstva u poslovne i trgovinski povezane aktivnosti dogovarajući da trgovac kupi dobra u ime islamske banke i da ih zatim proda uz kamatnu maržu. Postupno su zapadne banke uočile važnost islamskih financijskih tržišta u nastajanju te su počele nuditi islamske proizvode putem "islamskih prozora", nastojeći klijente privući izravno, bez islamske banke kao posrednika. *Islamski prozori* nisu nezavisne financijske institucije nego specijalizirane jedinice u sklopu konvencionalnih financijskih institucija koje svojim klijentima nude proizvode usklađene sa šerijatom. U međuvremenu su, zbog rasta potražnje za proizvodima usklađenim sa šerijatom i bojazni od gubitka štetiša, i nezapadne konvencionalne banke počele nuditi "islamske prozore". Općenito, "islamski prozori" namijenjeni su dobrostojećim pojedincima koji čine najbogatiji segment ulagača i koji žele prakticirati islamsko bankarstvo, a što predstavlja približno 1-2% svjetske muslimanske populacije.

Broj konvencionalnih banaka koje nude "islamske prozore" raste, pri čemu nekoliko vodećih konvencionalnih banaka, poput Hong Kong and Shanghai Banking Corporation (HSBC), nastupaju vrlo agresivno na ovom tržištu. Citibank je bila jedna od prvih zapadnih banaka koje su osnovale zasebnu islamsku banku - Citi Islamic Investment Bank (Bahrein), i to 1996. godine. Kao noviji primjer može se navesti da je druga dobro poznata zapadna banka, Union Bank of Switzerland (USB), osnovala Noriba Bank, a ovaj trend prate brojne banke iz Zaljeva koje osnivaju islamske podružnice. HSBC ima dobro uspostavljenu mrežu banaka u muslimanskome svijetu. S ciljem promicanja sekuritizacije islamske imovine te privatnog vlasništva i bankarstva u zemljama OECD-a, 1998. godine pokrenut je HSBC Global Islamic Finance (GIF).

Popis zapadnih banaka koje imaju “islamske prozore” uključuje, među ostalima, American Express Bank Ltd., American Bank, ANZ Grindlays, BNP-Paribas, Chase Manhattan, UBS i Kleinwort Benson. Vodeće nezapadne banke sa značajnim “islamskim prozorima” su National Commercial Bank of Saudi Arabia, United Bank of Kuwait i Riyadh Bank.

3. faza: od 1990-ih do danas

Do ranih 1990-ih tržište se dovoljno razvilo da privuče pažnju političara i institucija zainteresiranih za uvođenje inovativnih proizvoda. Neka od važnijih kretanja su:

- Prepoznajući potrebu za standardima osnovana je samoregulatorna agencija - Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih financijskih institucija (engl. *Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions*, AAOIFI). Putem AAOIFI-ja naglašavale su se posebne regulatorne potrebe islamskih financijskih institucija. AAOIFI je bio uspješan u definiranju računovodstvenih i šerijatskih standarda koje je uvelo ili priznalo nekoliko zemalja. Međutim, s rastom tržišta regulatorni i nadzorni autoriteti su početkom 2000. godine uz pomoć MMF-a osnovali namjensku nadzornu agenciju, Odbor za islamske financijske usluge (engl. *Islamic Financial Services Board*, IFSB), koji bi se bavio stabilnošću sustava i raznim pitanjima vezanim za upravljanje i nadzor industrije islamskih financijskih usluga. IFSB je prihvatio izazov i počeo raditi na području regulative, upravljanja rizicima i korporativnog upravljanja.
- Daljnji napredak ostvaren je u razvoju tržišta kapitala. Islamske obveznice pokrivene imovinom, *Sukuk*, uvedene su na tržište. Različiti oblici *Sukuka* uspješno su izdani u Bahreinu, Maleziji i drugim financijskim središtima. Izdavači su bila poduzeća, multilateralne organizacije i države kao što su Islamska razvojna banka, Međunarodna banka za obnovu i razvoj te države Bahrein, Katar i Pakistan. Tijekom izraženog rasta tržišta dionica 1990-ih pojavilo se nekoliko dioničkih fondova temeljenih na dionicama usklađenim sa šerijatom. Dow Jones i *Financial Times* pokrenuli su islamske indekse koji prate kretanje islamskih dioničkih fondova.

Nekoliko institucija osnovano je s ciljem stvaranja i pružanja podrške financijskom sustavu. Neke od tih institucija su Islamic Financial Market (IIFM), International Islamic Rating Agency (IIRA), General Council of Isla-

mic Banks and Financial Institutions (CIBAFI) i Arbitration and Reconciliation Centre for Islamic Financial Institutions (ARCIFI).

Bilješke

1. Primjerice, vidi rad Kuran, Timur (1995.) "Islamic Economics and the Islamic subeconomy", *Journal of Economic Perspectives*, jesen 1995., 9:4, str. 155-173.
2. Chapra, M. U. (2000.) "The Future of Economics", The Islamic Foundation, UK.
3. Konačni Stvoritelj (Bog) svih bića u islamskoj tradiciji je Alah. Izraz *dž.š.* kratica je za *dželle šanuhu*, što znači Uzvišeni.
4. Izraz *a.s.* kratica je koja označava molitvu za mir i blagoslov Alaha (*dž.š.*) nad Poslanikom Muhamedom (*a.s.*), pri čemu se traži da mir bude nad njim. Često se navodi nakon imena Poslanika kako bi mu se iskazalo štovanje.
5. Kuran (7:172).
6. Slijede neki stihovi koji naglašavaju načelo jedinstva:

"i da je ovo put moj kojim pravo idem, pa se njega držite i druge puteve ne slijedite, pa da vas odvoje od puta njegov;" (6:153)

"Svi se čvrsto Alahova užeta držite i nikako se ne razjedinjujte!" (3:103)

"Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu" (5:2)
7. Kuran (50:16).
8. Kuran (2:143 i 21:92).
9. Kuran (3:104, 3:110).
10. Kuran (2:141-143; 5:66; 6:42; 6:108; 7:164; 16:63; 40:5).
11. Kuran (2:143).
12. Kuran (33:21).
13. Ahmad Khurshid (2000.) "Islamic Finance and Banking: The Challenges and Prospects", *Review of Islamic Economics*, The Islamic Foundation, Leicester, UK, br. 9, srpanj 2000., str. 59.